

POZVÁNÍ

*Úterý 1. října 1946,
norimberský Justiční palác*

Krátce po třetí hodině odpolední se dřevěné dveře za lavicí obžalovaných odsunuly a Hans Frank vstoupil do soudní síně č. 600. Na sobě měl šedý oblek, kontrastující s bílými přilbami dvojice vojenských stráží, které ho s vážným výrazem eskortovaly. Někdejšího osobního právníka Adolfa Hitlera a poté jeho osobního zplnomocněnce v okupovaném Polsku, muže s růžovými tvářemi, ostrým nosem a ulízanými vlasy, soudní řízení poznamenalo. Štíhlý a elegantní ministr, jemuž vzdával hudební hold jeho přítel Richard Strauss, byl minulostí. Frank byl rozrušen natolik, že se při vstupu do místnosti obrátil špatným směrem a nastavil soudcům záda.

V nabité soudní síni toho dne seděl na konci dlouhého dřevěného stolu profesor mezinárodního práva Cambridgeské univerzity. Hersch Lauterpacht s počínající pleší, s brýlemi na kulaté sovětské tváři a v černém obleku, usazen jen pár metrů od Franka, byl spolu s dalšími význačnými kolegy členem týmu žalobců za Velkou Británii. To Lauterpacht přišel s myšlenkou začlenit do norimberského statutu „zločiny proti lidskosti“ a označit těmito třemi slovy vraždu čtyř milionů Židů a Poláků na polském území. Lauterpacht si následně získal pověst právního giganta 20. století

a otce moderního hnutí za lidská práva, avšak jeho zájem o Franka nebyl čistě profesní. Frank byl pět let guvernérem území zahrnujícího Lvov, kde žilo mnoho Lauterpachtových příbuzných: rodiče, sourozenci a jejich děti. Když soudní řízení před rokem začínalo, nebyl jejich osud v říši Hanse Franka ještě znám.

O průběh procesu se intenzivně zajímal též Rafael Lemkin, který však nemohl být osobně přítomen. Rozsudku naslouchal z rádia na lůžku americké vojenské nemocnice v Paříži. Tento varšavský prokurátor a následně advokát prchl roku 1939 po vypuknutí války z Polska a nakonec se ocitl v USA, kde se souběžně s Brity zapojil do americké žaloby při norimberském procesu. Na této své dlouhé cestě s sebou táhl mnoho zavazadel nabitých dokumenty včetně mnoha dekretů s Frankovým podpisem. Při průzkumu těchto materiálů Lemkin vysledoval jistý vzorec chování, který pojmenoval tak, aby popsal zločin, z něhož lze Franka obžalovat: označil jej za „genocidu“. Zatímco Lauterpacht se zaměřoval na zločiny proti lidskosti, tedy na ochranu jednotlivců, Lemkinovi šlo především o ochranu skupin. Neúnavně usiloval o to, aby byl zločin genocidy součástí Frankovy obžaloby, avšak v poslední den procesu mu zdravotní stav znemožnil osobní účast. I on měl na Frankovi osobní zájem: ve Lvově strávil řadu let a zločiny spáchané na Frankově území postihly jeho rodiče i bratra.

„Obžalovaný Hans Frank,“ oznámil předseda soudu a Frank se z jeho úst měl dozvědět, zda bude ještě

o Vánocích naživu a bude moci splnit slib nedávno daný svému sedmiletému synovi, že vše dobře dopadne a on bude na svátky doma.

*Čtvrtek 16. října 2014,
norimberský Justiční palác*

O osmašedesát let později jsem soudní síň č. 600 navštívil v doprovodu Frankova syna Niklase.

S Niklasem jsme návštěvu zahájili v pustém, prázdném křídle neužívaného vězení za Justičním palácem, v posledním dochovaném ze čtveřice traktů. Společně jsme usedli v cele podobné té, v níž Niklasův otec strávil skoro rok.

Naposledy se Niklas v této části budovy nacházel v září 1946. „Je to jediná místnost na světě, kde mám k otci trochu blíž,“ řekl mi, „když tu sedím a uvažuji, jaké by to bylo, strávit tu jako on zhruba rok jen s otevřeným záchodem, stolkem a pryčnou.“ Cela byla neúprosná a stejně neúprosný byl Niklasův názor na otcovy skutky. „Otec byl právník; věděl, co dělá.“

Soudní síň č. 600, v níž se soudí dodnes, se od dob procesu moc nezměnila. Přesun obžalovaných z cel do soudní síně vyžadoval v roce 1946 využití malého výtahu, který jsme dychtili vidět. Zachoval se a vstupovalo se do něho týmiž dřevěnými dveřmi, které se odsouvaly nehlučně jako tehdy. „Otevřít, zavřít, otevřít, zavřít,“ napsal v londýnských *Timesech* R. W. Cooper,

někdejší tenisový korespondent, který nyní dodával každodenní zprávy z procesu. Niklas dveře odsunul, vešel do stísněného prostoru a zavřel za sebou.

Když znovu vyšel ven, nakráčel k lavici obžalovaných, sedl si na místo, kde při procesu seděl jeho otec, obžalovaný ze zločinů proti lidskosti a z genocidy, a opřel se o dřevěné zábradlíčko. Podíval se na mne, rozhlédl se po místnosti a povzdychl si. I já často uvažoval o té chvíli, kdy Hans Frank naposledy prošel posuvnými dveřmi výtahu a zamířil na lavici obžalovaných. Bylo možné si to pouze představovat, jelikož kamery měly v poslední den procesu – v úterý 1. října 1946 odpoledne – v zájmu důstojnosti obžalovaných zakázaný přístup.

Niklas moje úvahy přetrhl tiše, ale zřetelně pronesnými slovy: „Pro mne a pro svět je to šťastná místnost.“

V soudní síni č. 600 jsme se s Niklasem ocitli díky pozvání, které jsem nečekaně obdržel o několik let dříve. Právnická fakulta Lvovské univerzity mne požádala o veřejnou přednášku, v níž bych představil svou práci v souvislosti se zločiny proti lidskosti a s genocidou. Chtěli, abych promluvil o případech, na nichž jsem se sám podílel, o svých akademických výzkumech norimberských procesů a o důsledcích těchto procesů pro dnešní svět.

Norimberský proces se svými mýty – onen okamžik, kdy se údajně zrodil moderní systém mezinárodního práva – mne dlouhodobě fascinoval. Byl jsem uhranutý zvláštními podrobnostmi, které lze objevit v dlouhých

protokolech a v krutých důkazech, přitahovalo mne množství knih, vzpomínek a deníků, jež podrobně zachycovaly svědectví předložené soudcům. Mou pozornost přitahovaly obrazy, fotografie i černobílé týdeníky a filmy, například *Soud v Norimberku* z roku 1961, který vyhrál Oscara a zapsal se do paměti jednak svým tématem, jednak krátkým flirtem Spencera Tracyho s Marlene Dietrichovou. Můj zájem měl své praktické důvody: norimberský proces měl zásadní vliv na mou vlastní práci – rozsudek z Norimberka napjal plachty rodícího se hnutí za lidská práva. Nesl sice nepominutelnou příchut' „spravedlnosti vítězů“, to je nutné přiznat, ale současně šlo zcela nepochybně o katalyzátor otevírající možnost toho, aby se reprezentanti konkrétního státu ocitli před mezinárodním tribunálem. Nic podobného se do té doby nikdy nestalo.

Podnětem k pozvánce ze Lvova nejspíše byla především má advokátská praxe, nikoli mé texty. V létě 1998 jsem se okrajově zapojil do vyjednávání, díky nimž pak na schůzce v Římě vznikl Mezinárodní trestní soud, a o několik měsíců později jsem se v Londýně podílel na projednávání případu Pinochet. Bývalý prezident Chile se před anglickými soudy – poté co jej španělský prokurátor obžaloval z genocidy a zločinů proti lidskosti – dovolával imunity a prohrál. V následujících letech se po poklidu éry studené války, jež po norimberských procesech následovala, brány mezinárodní spravedlnosti pootevřely.

Na mém londýnském pracovním stole brzy přistály

případy z bývalé Jugoslávie a z Rwandy. Následovaly další, spjaté s obviněními v Kongu, Libyi, Afghánistánu, Čechě, Íránu, Sýrii a Libanonu, Sieře Leone, Guantánamu a Iráku. Tento dlouhý a truchlivý seznam v sobě odrážel selhání dobrých úmyslů, jež přišly ke slovu v norimberské soudní síni č. 600.

Stal jsem se účastníkem několika případů masového vraždění. Některé se projednávaly jako zločiny proti lidskosti, tedy vraždění jednotlivců ve velkém, jiné podnítily obvinění z genocidy čili vyvražďování skupin. Tyto dvě odlišné kategorie zločinů – s důrazem na jednotlivce nebo na skupinu – se sice rozvíjely souběžně, avšak postupem času se genocida v očích mnohých stala zločinem *par excellence* a takto vzniklá hierarchie obsahovala náznak toho, že zabíjení mnoha lidí jakožto jednotlivců je v nějakém smyslu méně hrůzné. Občas jsem zaregistroval jednotlivé stopy původu a účelu obou termínů a jejich souvislosti s argumenty poprvé přednesenými v soudní síni č. 600, avšak nikdy jsem si do té doby nepoložil otázku, co se v Norimberku vlastně stalo. Věděl jsem, jak tyto zločiny vznikly a jak se následně rozvíjely, ale netušil jsem takřka nic o osobních příbězích, které s tím jsou spjaty, neznal jsem historii toho, jak se oba zločiny staly součástí obžaloby Hanse Franka, a nebyl jsem si vědom toho, za jakých okolností Hersch Lauterpacht a Rafael Lemkin ke svým myšlenkám dospěli.

Pozvánka ze Lvova mi umožňovala tuto historii prozkoumat.

A šance jsem se chopil i z jiného důvodu: ve Lvově se narodil můj dědeček Leon Buchholz. Matčina otec jsem znal mnoho let – zemřel roku 1997 v Paříži, kterou miloval a považoval ji za svůj domov –, ale o jeho životě v období před rokem 1945 jsem věděl jen málo, protože o něm nechtěl mluvit. Jeho život obsáhl takřka celé 20. století a okruh jeho příbuzných se v období před mým narozením podstatně ztenčil; to vše jsem věděl, ale neznal jsem okolnosti. Cesta do Lvova mi skýtala příležitost dozvědět se o těchto bolestných letech víc.

Několik málo útržkovitých informací jsem znal, ale obecně vzato Leon celou první půli svého života nechával zasutou. Přitom musela být důležitá pro mou matku v poválečných letech a byla důležitá také pro mne, neboť po uplynulých událostech zůstávalo mnoho matných stop a nezodpovězených otázek. Proč jsem se rozhodl pro právní profesi? A proč pro ten obor práva, který jako by souvisel s neodhalenou rodinnou historií? „Nestraší nás mrtví, nýbrž proluky, které v nás zanechala tajemství druhých,“ napsal psychoanalytik Nicolas Abraham o vztahu mezi vnoučetem a prarodičem. Lvovské pozvání mi umožňovalo tyto přízračné proluky probádat. Pozvání jsem přijal a léto jsem strávil přípravou přednášky.

Mapa ukazovala, že Lvov, z Londýna špatně dosažitelný, se nachází v pravém středu Evropy, na průsečíku imaginárních spojnic Rigy a Athén, Prahy a Kyjeva,

Moskvy a Benátek. Představuje epicentrum linií, jež oddělují východ od západu a sever od jihu.

Přes léto jsem se zabral do pramenů o Lvově: knih, map, fotografií, týdeníků, básní, písní, prostě všeho, co jsem o městě „rozmazaných hranic“ – jak je nazval spisovatel Joseph Roth – dokázal najít. Zajímal mne především počátek 20. století, kdy v tomto pestrobarevném městě, rudo-bílém, modro-žlutém s příděchem černo-zlaté, tj. směsi polských, ukrajinských a rakouských vlivů, žil Leon. Objevil jsem město prodechuté mýty a hlubokými intelektuálními tradicemi, město, v němž se srážely kultury, náboženství i jazyky skupin shromážděných v onom velkém domě, jímž byla habsburská monarchie. První světová válka tento dům rozbořila, zničila Rakousko-uherskou říši a rozpoutala síly, jež podněcovaly k vyrovnávání účtů a ke krveprolití. Versailleská smlouva se v rychlém sledu destruktivních zvrátů vystřídala s nacistickou okupací i sovětskou nadvládou. „Rudo-bílá“ a „černo-zlatá“ vybledly a v moderním Lvově s ukrajinskou populací panuje „modro-žlutá“.

Od září 1914 do července 1944 se vláda nad městem změnila osmkrát: dlouholetá metropole „království haličského a vladiměřského a velkovévodství krakovského s vévodstvím osvětimským a zátorským“ – ano, míněna je táž Osvětim, kterou každý zná – přešla z rakouských rukou do ruských a poté zpět do rakouských, načež se krátce stala součástí Západní Ukrajiny, pak

Polska, pak SSSR, pak Německa, znovu SSSR a nakonec Ukrajiny, jíž je město součástí dnes. Haličské království, po jehož ulicích chodil mladý Leon, obývali Poláci, Ukrajinci, Židé a mnoho dalších národností. Když ale o necelých třicet let později v poslední den norimberského procesu Hans Frank vstupoval do soudní síně č. 600, byla celá židovská komunita vyhlazena a Poláci byli předmětem odsunu.

Lvovské ulice představují mikrokosmos evropského turbulentního 20. století, ohnisko krvavých rozpolcujících konfliktů. Oblíbil jsem si mapy z té doby, s ulicemi, které často měnily jména, ačkoli jejich podoba zůstávala stejná. Z jedné lavičky – secesní relikvie rakousko-uherského období – jsem mohl pozorovat ruch kolem a rozjímat o proměnlivých dějinách města. V roce 1914 se tato lavička nacházela v městských sadech čili Stadtparku. Stála naproti velkolepé *Landtagsgebäude*, sídla haličského parlamentu v nejvýchodnější provincii Rakouska-Uherska.

Deset let nato se nepohnutá lavička ocitla v odlišné zemi, v Polsku, a v Kościuszkových sadech. Parlament zmizel, avšak budova ne, a nyní v ní sídlila Univerzita Jana Kazimíra. Když v létě 1941 město zabral Generální gouvernement Hanse Franka, prošla lavička germanizací a stála nyní v Jesuitengarten naproti bývalé univerzitní budově, obrané o polskou identitu.

Ta meziválečná léta jsou tématem mnoha důležitých knih, avšak žádná neevokuje pocit ztráty tak palčivě jako *Můj Lvov* od Józefa Wittlina z roku 1946. „Kde

Haličský parlament, Rakousko-Uhersko

jste teď, lvovské lavičky v parku, ztmavlé lety a deštěm, drsné a popraskané jak kůra středověkých olivovníků?“ táže se v ní polský básník.

Když jsem šedesát let po vzniku knihy přistoupil k lavičce, na níž možná o sto let dřív sedával můj dědeček, nacházel jsem se v parku Ivana Franka, nazvaném na počest ukrajinského básníka a autora detektivek, jehož jméno nyní zdobí budovu univerzity.

Wittlinovy idylické vzpomínky se ve španělském a německém překladu staly mým průvodcem po starém městě a po budovách a ulicích zjizvených boji, jež propukly v listopadu 1918. Tento krutý konflikt mezi etnickými Poláky a Ukrajinci, mezi nimiž byli polapeni Židé, byl dostatečně závažný na to, aby zprávy o něm přinesly i *The New York Times* a aby přiměl

amerického prezidenta Woodrowa Wilsona k ustavení vyšetřovacího výboru. „Nechci rozrušit rány na živém těle těchto vzpomínek, a o roce 1918 proto budu mlčet,“ napsal Wittlin, načež učinil pravý opak. Evokuje „bratrovražedný boj mezi Poláky a Ukrajinci“, který město rozpoltil a mnohé polapil mezi oběma válčícími stranami. Běžná zdvořilost však přetrvávala: ukrajinský kamarád ze školy na okamžik zastavil boj u lavičky, na které jsem seděl, aby mladému Wittlinovi umožnil dojít domů.

„Mezi mými přáteli panoval soulad, byť mnozí příslušeli k různým národnostem, které se potýkaly, a vyznávali odlišná náboženství a názory,“ napsal Wittlin. V této mytické Haliči národní demokraté měli rádi Židy, socialisté tančili s konzervativci a staří Rusíni a rusofilové plakali společně s ukrajinskými nacionalisty. „Zahrajme si na idylu,“ napsal Wittlin a dovolává se „podstaty lvovství“. Zobrazuje město současně vznesené i hulvátské, moudré i pitomé, poetické i šedivé. „Chuť Lvova a jeho kultury je trpká,“ uzavírá tesklivě, stejně jako chuť střemchy, hořkosladké bobule, která rostla na lvovském předměstí Klepary. „Nostalgie ráda falšuje i chuti a káže nám, abychom dnes na Lvově cítili jen to sladké. Já ale znám lidi, pro něž byl Lvov číší bolehlavu.“

Tato hořkost byla po první světové válce zjitřená; Versailleská smlouva přinesla přestávku, ne však urovnání. Napětí se v nepravidelných intervalech znovu vracelo, jako když v září 1939 do města naklusali

Sověti na bílých koních a když sem dva roky nato vjely německé tanky. „Počátkem srpna 1942 do Lvova dorazil generální guvernér dr. Frank,“ poznamenal si do deníku, který se zázrakem dochoval, jeden židovský obyvatel města. „Věděli jsme, že jeho návštěva nevěstí nic dobrého.“ Ještě téhož měsíce Hitlerův oblíbený právník a nyní generální guvernér okupovaného Polska Hans Frank vystoupal po mramorovém schodišti sídla univerzity a ve velké aule pronesl projev, v němž oznámil vyhlazení místních Židů.

Já do města kvůli přednášce dorazil na podzim 2010. Tou dobou jsem již věděl o kuriózním a podle všeho přehlíženém faktu: k obyvatelům města v období popisovaném Wittlinem patřili Hersch Lauterpacht i Rafael Lemkin, muži, jejichž zásluhou norimberský proces projednával zločiny proti lidskosti a genocidu. Oba studovali na Lvovské univerzitě a poznali bolestnou hořkost těchto let.

Zdaleka to nebyla jediná zvláštní náhoda, kterou jsem měl odhalit, ale vždy na mne působila nejpronikavěji. Jak je to podivné, že se při přípravě cesty do Lvova, kde mám promluvit o počátcích mezinárodního práva, dozvím o těsné souvislosti města s těmito počátky. Nemohlo jít přece o náhodu, že oba muži, kteří se tak výrazně zasloužili o vznik moderní soustavy mezinárodního práva, pocházejí z téhož města. Stejně nápadné bylo, že jsem během první návštěvy nepoznal na univerzitě ani jinde ve městě nikoho, kdo

by si významu Lvova ve vzniku moderní soustavy mezinárodního práva byl vědom.

Po přednášce následovaly otázky, zaměřené především na životní data obou mužů. Kde přesně bydleli? Jaké kurzy na univerzitě navštěvovali a kdo byli jejich profesori? Znali se navzájem? Co následovalo po jejich odchodu z města? Proč o nich na dnešní právnické fakultě nikdo nemluví? Proč jeden věřil v ochranu jednotlivců a druhý v ochranu skupin? Jak došlo k tomu, že se zapojili do norimberských procesů? Co se stalo s jejich příbuznými?

Na tyto otázky o Lauterpachtovi a Lemkinovi jsem neznal odpověď.

A pak zazněla otázka, kterou jsem zodpovědět dokázal.

„Jaký je rozdíl mezi zločiny proti lidskosti a genocidou?“

„Představte si usmrcení 100 000 lidí, kteří pocházejí z téže skupiny,“ vysvětloval jsem, „například to jsou lvovští Židé nebo Poláci. Podle Lauterpachta je zabíjení jednotlivců, pokud jde o součást systematického plánu, zločinem proti lidskosti. Pro Lemkina byla ohniskem zájmu genocida, vyvraždění množství lidí se záměrem vyhubit skupinu, jíž jsou součástí. U dnešního prokurátora rozdíl mezi oběma zločiny tkví především v tom, jak prokázat úmysl: chcete-li někoho usvědčit z genocidy, musíte dokázat, že zabíjení bylo motivováno úmyslem vyhubit danou skupinu, zatímco u zločinů proti lidskosti takový úmysl

není nutné prokazovat.“ Objasnil jsem, že dokazování záměru zcela nebo zčásti vyhubit určitou skupinu je proslulé svou obtížností, protože pachatelé podobných činů za sebou obvykle nezanechávají obšírnou dokumentaci.

A je ten rozdíl podstatný? zeptal se kdosi další. Záleží snad na tom, jestli vás zákon chrání, protože jste jednotlivec, anebo s ohledem na skupinu, k níž příslušíte? Tato otázka se vznášela v sále a od té chvíle mne provází.

Během večera se na mne pak jedna studentka obrátila šeptem se žádostí: „Můžeme si promluvit někde stranou, soukromě? Jde o osobní věc.“ Popošli jsme do kouta. Ve Lvově o Lauterpachtovi a Lemkinovi nikdo neví a nezajímá se o ně, řekla, protože to jsou Židé. Jsou potřísněni svou identitou.

Snad, odpověděl jsem, netuší, kam míří.

Navázala: „Chci vám říct, že pro mě vaše přednáška byla důležitá, osobně důležitá.“

Pochopil jsem, co mi chce sdělit; vysílala signál o vlastních kořenech. Ať už byla Polka nebo Židovka, o těchto věcech se nedalo mluvit otevřeně. Otázky individuální identity a příslušnosti ke skupinám jsou ve Lvově ošemetné.

„Chápu, proč se zajímáte o Lauterpachta a Lemkina,“ pokračovala, „ale neměl byste především pátrat po svém dědečkovi? Není vám emocionálně nejbližší?“